

Борис Бунчук (Чернівці)

Іван Франко та Ніколаус Ленау

Діалогічність як виразну ознаку Франкової поезії дослідники помітили досить давно. Ще П. Филипович у статті “Шляхи Франкової поезії” (1927), розглянувши низку ранніх віршованих творів І. Франка, зазначав, що їхніми основними характерними рисами є “книжність і запозичення матеріалу з різних чужоземних джерел, переважно романтичних” [7: 72]. Вартим уваги видається і таке твердження відомого літературознавця: “Дослідник завжди повинен мати на увазі можливі запозичення чи наслідування, які іноді можуть зменшити безпосереднє значення того чи іншого твору, або, навпаки, в своєрідності обробки чужого мотиву особливо виразно виявити поетове обличчя” [7: 62].

Сучасна дослідниця М. Ласло-Куцок, авторка книжки “Текст і інтертекст в художній творчості Івана Франка”, у розділі “Відгомони західноєвропейської поезії XIX століття у віршованих творах Франка” прямо стверджує: “На оригінальні вірші Франка діяли насамперед твори поетів, яких він дуже любив, перечитував і перекладав, вважаючи їх зразком” [4: 58].

Одним із голосів, які відлунюють у поезії автора “Мойсея”, є голос відомого австрійського поета-романтика Ніколауса Ленау (1802–1850).

Л. Рудницький у монографії “Іван Франко і німецька література” (1974), розглядаючи Франкові переклади з німецької поезії, зазначав, що поруч із Г. Гайне треба згадати і таких поетів, як Н. Ленау (1802–1850), А. Грюн (1806–1878), Г. Герверт (1817–1875) і Ф. Фрайліграт (1810–1876). Л. Рудницький зафіксував також і те, що з творів поета Н. Ленау, наприклад, І. Франко переклав короткий, тепер маловідомий вірш “На гробі міністра...”; Франків ХХХІІ твір із циклу “Тюремні сонети” теж написаний на мотив із Н. Ленау [6: 137].

І. Франко згадував, а іноді й цитував Н. Ленау у працях “Лорд Байрон” (1894), “Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах”, “Із секретів поетичної творчості”, “На склоні віку”, “Ю. Яворський. Духовный стих о грешной деве и легенда и нерождённых детях” та ін. Підкреслимо, що місце, яке посідає Н. Ленау у Франковій поетичній ієрархії, надзвичайно високе – серед визначних німецьких майстрів зазвичай поруч із Г. Гайне. Наприклад, у праці “Лорд Байрон” І. Франко констатував: “Не дивно, що по всіх по краях Європи цілі громади поетів пішли слідами Байрона. Досить буде сказати, що в Німеччині під його стягом виступила ціла громада, прозвана “Молодою Німеччиною” (“Junges Deutschland”), що його слідами ішли два найчільніші після Гете лірики німецькі – Гайне і Ленау” [8: т. 29: 292]. А в статті “На склоні віку” І. Франко захоплено відзначив: “А далі який же ряд пречудових індивідуалістів у всіх літературах Європи! Шотландець Бернс, і ірландець Мур, і англічанин Діккенс, і француз Віктор Гюго, і німці Гайне та Ленау, і поляки Міцкевич та Словацький, і росіяни Пушкін та Лермонтов, і наш Шевченко,

і чех Гавлічек, і стільки, скільки інших, хіба ж це не історичні постаті, характерні для XIX віку?” [8: т. 45: 293]

У когорті кращих європейських поетів XIX ст. І. Франко називав ім'я Н. Ленау в листах до М. Павлика 12 листопада 1882 року та до Е. Енгеля у листопаді того ж року. Визнання поетичної сили австрійця-романтика наповнює рядки листів І. Франка до Уляни Кравченко та Климентини Попович. У листі до У. Кравченко, написаному 14 листопада 1883 року, він зауважив: “Особливо ж радий би я знати, чи владаєте німецькою і французькою, так як для належного виобразування в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гайне, Ленау, Віктор Гюго і др.” [8: т. 48: 370]. Листовно звертаючись до тієї ж адресатки на початку травня 1884 року, І. Франко закликав молоду поетесу: “Тільки Ви працюйте дальше, а особливо вчитуйтесь в Ленау, студіюйте його форму і спосіб вираження – се Вас вилічить від наслідування Конопницької” [8: т. 48: 422]. У листі 4 серпня 1894 року поет запитував У. Кравченко, чи не переклала б вона для видання “Житє і слово” дещо із Н. Ленау, а пізніше – листовно дякував їй за зроблені переклади. У листі ж до К. Попович (між 28 квітня і 3 травня 1884 року) поет-наставник підкреслив: “Яко антидотум проти Конопницької я дав панні Шнайдер Ленау, і Вам його дам” [8: т. 48: 425].

На сторіччя Н. Ленау І. Франко відгукнувся спеціальною статтею у “Літературно-науковому віснику” (1902). У ній, окрім біографічних даних, український автор показав, у чому полягає значення “одного з найоригінальніших німецьких ліриків, а zarazом одного з чільних австро-німецьких поетів з доби перед 1848 роком”: “...Ленау репрезентує те, що найбільше підходить до сучасності, – м'якість, нервовість, настрої, здібність до малювання природи, колоритність та багатство фантазії. При тім він вніс у німецьку поезію крайобраз своєї батьківщини, угорської “пусти”, вніс свіжу мелодію, надихану мадярською та слов'янською меланхолією та ритмом циганської музики. Та й на пекучі питання свого часу відкликнувся Ленау могутнім голосом” [8: т. 33: 295].

Своєрідне художнє зізнання в любові до поезії Н. Ленау знаходимо у Франковому незакінченому романі “Не спитавши броду”. Один із персонажів твору – гімназист старшого класу Тоньо (І. Франко явно малював цього героя із себе: перегук із наявними автобіографічними матеріалами очевидний) марить поезією. Подаємо кілька цитат: “З гарячковою жадобою кинувся він читати книжки; читав, що попадалось йому в руки, без розбору і ладу, починаючи Шекспіром, а кінчаючи Еженом Сю. [...] Аж случайно попавши в його руки перший том поезії Ніколая Ленау на довший час притяг, причарував його до себе. Наскрізь оригінальна вдача сього геніального поета, його глибоке пізнання природи як живої частини власного я, а радше пізнання власного я, тонучого в природі, живучого в ній і з нею, близько, нерозривно, та безмірна повня життя напівсонного, а напівдійсного, яка видніється в природі крізь ту поезію, мов через чародійську, всеоживляючу призму, – все те глибоко вразило чутку душу молодого хлопця...” [8: т. 18: 330]; “...Він і не читав

тої книжки нараз, а брав щодня одну або дві поезійки і перечитував їх кілька разів, так що, звичайно, вони цілком оставались в його пам'яті, – і опісля вже певно кілька день раз у раз був під їх впливом” [8: т. 18: 330]; “І почав він під тими впливами пробувати й власної сили на полі поезії. Зразу хапався перекладувати на польське деякі улюблені твори улюбленого поета, але швидко побачив, що якраз ті найхарактерніші його ліричні твори майже неперебудовні – так тісно і нерозривно зв'язані з духом німецької мови. Покинув переклади і почав тайком від усіх товаришів складати свої власні думи та виображення в віршову форму. [...] І тут Ленау був йому добрим взірцем, котрого методу можна було наслідувати, вкладаючи zarazом в поезію своє власне я” [8: т. 18: 330].

Зрозуміло, не можна ототожнювати літературний персонаж з автором художнього твору. Однак фрагмент міркування з незакінченого роману про поезію Н. Ленау перегукується і з листом до У. Кравченко, і зі статтею 1902 року, що підкреслює їх біографічність, а отже, й тезу про вплив поезії австрійського романтика на творчість молодого І. Франка¹. Відразу зауважимо, що матеріалу, дотичного до окресленої теми, немало. Його назбирується на чималі спеціальне дослідження. Тут розглянемо лише два вірші Н. Ленау та три поезії І. Франка, у яких знаходимо відгомони творів австрійського романтика.

1838 року Н. Ленау написав поезію “До опудала мого беркута”. Вона виглядає так:

Auf meinen ausgebalgten Geier

До опудала мого беркута

Du stehst so still und ernst, mein ausgebalgter Geier,	Ти стоїш так тихо і серйозно, мій випотрошений беркуте,
Ich bringe dir ein Lied mit meiner ernstesten Leier.	Я принесу тобі пісню своєї поважної ліри.
Zwar hörst du nichts davon, dir geht mein Gruß verloren;	Хоч ти нічого цього не чуєш, до тебе не доходить моє вітання,
Doch Dichter sind gewohnt, zu singen toten Ohren.	Але поети звикли співати для глухих вух.
Es lebt ja noch der Geist, der einst dir gab die Schwingen,	Та ще живе той дух, що дав тобі крила,
Den traf der Jäger nicht, er hört mein Lied erklingen.	Мисливець у нього не поціливі, він чує, як лунає моя пісня.

¹ Лист до К. Попович: “І слабості, нам’стності та блуди поета можуть і повинні відбитися в тім чарівнім дзеркалі поезії; доки у всіх тих загальнолюдських хибах і збоченнях не перестане проявлятися вроджене благородство душі поета, сила його духу, темперамент і взагалі ідеальне змагання, доти поезії його роблять на нас глибоке враження...” [8: т. 48: 424]. Роман: “На Ленау Тоньо найкраще побачив, що лірична поезія не може бути нічим іншим, як тільки впливом і виявленням найглибших глибин душі поета, що тільки тоді вона може бути правдива, реальна і цінна коли є щира, т[о] е[сть] коли душа поета є іменно така, як в поезії виявляється, з усіма її добрими і слабими сторонами; що затим скомпонувати ліричну поезію так само неможливе та пусте діло, як скомпонувати власну душу, і що остаточно у котрого поета душа та низька і брудна та неінтересна, той ніколи й ніяким способом не здобувається на чисту, правдиву ліричну поезію” [8: т. 18: 330–331].

Und wenn kein Menschenohr auf meinem Sange lauschte, So hört mich doch der Geist, der mir das Herz berauschte.	І навіть якщо жодне людське вухо не слухає мого співу, Все ж мене чує дух, який чарує моє серце.
Ich wollt', ich wäre jetzt in fernen Felsenklüften, Und du hoch über mir, still kreisend in den Lüften;	Я хотів би бути в далеких гірських ущелинах, А ти наді мною, ширяючи в небесах;
Ich ließe froh mein Aug' mit deinem Fluge schweifen, Und wie du niederfährst, die Beute zu ergreifen;	Я б радо проводжав своїм поглядом твій політ, Як ти кидаєшся вниз на здобич;
Wie du, atmender Blitz, zu Boden niederzückest Und mit den Krallen scharf ein warmes Leben pflückest;	Як ти, дихаюча блискавка, несешся додолу Й забираєш гострими кігтями тепле життя;
Wie du das volle Herz ansetzttest als ein Zecher, Daß mit dem Leben trinkt der Tod aus einem Becher.	Як ти, як той пияк, присмоктуюєшся з повним серцем. Як життя і смерть п'ють з одного кухля.
Traum! milder ist der Tod, trotz Blut und Jammerstimme Wo heiße Lebenslust sich paart mit seinem Grimme,	Але смерть м'яка, незважаючи на кров та зой- ки, Де радість життя парується з її жахом,
Als wo kein Leben ist beim letzten Hauch zu sehen, Wo still der Tod uns dünkt ein einsames Vergehen.	Аж поки не зникне останній подих життя, Аж поки смерть не призведе до самотньої кон- чини.
Ihr weinenden am Sarg, an seinem dichten Schleier, O kommt ins Felsenthal mit mir und meinem Geier!	Ви, що плачете над труною, біля товстого пок- ривала, Прийдіть у гірську долину разом зі мною й беркутом!
O kommt, Unsterblichkeit will die Natur euch lehren, Mit diesem Blute will sie trösten eure Zähnen.	Прийдіть, природа покаже вам, що є безсмертя, Вона висушить ваші сльози цією кров'ю.
In Kreischen dieses Aars, mag's auch die Sinne stören, Ist für die Seele doch ein süßer Klang zu hören.	У крику цього орла, хоч як би він не противно звучав, Душа відчуває солодке відлуння.
Hier findet Trost ein Mann, ward ihm ein Glück zunichte, Und näher tritt er hier dem Rätsel der Geschichte.	Тут чоловік знайде утіху, а щастя для нього нічого не буде значити, Й тут він наблизиться до загадки історії.
Der Geist, der heiß nach Blut hieß diesen Geier schmachten, Er ist der starke Geist zugleich der Völkerschlagen;	Дух, що заставив беркута жадати крові, Теж одночасно є сильним духом битв народів;
Ein rasches Pochen ist's, ein ungeduldige Drängen Der Seele, ihren Leib, den Kerker, aufzusprengen.	Часте биття, нездоланне бажання душі Розірвати цю в'язницю, якою є тіло.
Den großen Kaiser hat einst dieser Geist durchdrungen, Er hat ihm doch sein Schwert zur Völkermahd geschwungen;	Колись цей дух проник у великого цісаря, І він махав мечем, щоб косити народи;

Dem Jäger, der als Wild die Menschheit trieb im Zorne Durch Dickicht seines Heers und Bajonettendorne;	Мисливцеві, який у гніві гнав народи, як дичину Через гушавину свого війська та колючки багнетів.
Der, wie das Schicksal, fest beim Wehgeheil der Schmerzen, Saatkörner seines Ruhms, warf Kugeln in die Herzen;	Той, що наче доля, що зміцніла від криків болю, Кидав зерна своєї слави – кулі в серця;
Und der auf Helena, wenn rings die Meeresflut schäumte, Beim Sturme sich zurück in seine Schlachten träumte, –	І той, що на Єлені, коли навколо пінилося море, Згадував у мріях свої битви.
Mehr als ein blut'ger Tod macht es mein Herz erleben, Wenn unsichtbarer Hauch erweht ein Menschenleben;	Моє серце хвилюється більш, ніж при кривавій смерті, Коли незримий подих забирає життя;
Wenn übers Angesicht das Spiel vom letzten Schmerze Hinzittert wie der Rauch der ausgelöschten Kerze.	Коли гра останнього болю відходить з обличчя, Як дим загашеної свічки.
Doch furchtbar ist der Tod, ein Grauen, nicht zu zwingen, Wenn eine Seuche kommt, die Völker zu verschlingen.	Але смерть страшна, це жах, який не подолати, Коли приходиться пошесть, щоб ковтати народи.
Der Kaiser liegt im Grab, die Menschen wollen Frieden, Da ward nach lautem Schreck ein stiller herbeschieden.	Цісар лежить у могилі, а народи хочуть миру, Тут після голосного жаху приходиться тихий.
Viel tausend Leben hat die Seuche fortgenommen, Als hätte die Natur Verzweiflung übernommen,	Смерть забрала багато тисяч життів, Наче природа перебрала на себе розпуку,
Als wäre die Natur gejagt von einem Fluche, Das mit geheimem Gift den Selbstmord sie versuche.	Наче за природою гналося прокляття, Яке хотіло спричинити самогубство з допомогою таємної отрути.
Ein Geier ist der Krieg, Herzblut ist sein Verlangen; Die Seuche, still und glatt, ist vom Geschlecht der Schlangen.	Війна – це беркут, він прагне крові серця; А тиха й гладка пошесть – це зі зміїного роду.
Wo diese Schlange schleicht, fliegt ihr voran der Grauen, Weil wir die Schlange nicht und ihren Rachen schauen.	Там, де крадеться ця змія, їй передують жах, Бо ми не бачимо ні змії, ні її пащі.
Doch wie der wilde Aar, mit feinen scharfen Fängen, Will auch die Schlange nur das Leben vorwärts drängen.	Але й як дикий орел своїми гострими пазурами, Так і змія хоче насідати на життя.
II.	
Du, toter Geier, stehst noch immer wild und edel, Und neben dich gestellt hab' ich den bleichen Schädel.	II. Ти, мертвий беркуте, все ще стоїш, дикий і шляхетний, А біля тебе я поклав блідий череп.

Ich lasse dir nach ihm den Schnabel niederhangen, Als hättest du gespeist das Fleisch von seinen Wangen.	Ти тягнешся до нього своїм дзьобом, Так наче б м'ясо їв з його щік.
Es mag an diesem Blick sich gern mein Blick entzünden, Sehnsüchtig träumen sich nach Hamalajagründen.	Нехай мій погляд запалиться від цього, Нехай мріє тужливо про прірви Гімалаїв.
Den Ganges will ich dort abholen an der Quelle, Und ziehn mit ihm hinab, sein lauschender Geselle.	Я хочу бути біля витоків Гангу, І з ним, як супутник, що прислухається, спа- дати вниз.
Der Ganges rauscht vorbei an einem Totenacker, Und Geier fliegen schnell heran, die Leichenhacker,	Ганг шумить мимо ріллі, мерців, І швидко прилітають беркути, м'ясники трупів.
Hier Gentlemen, Hindu und Moslemim beisammen, Die lustig nach Hurdwar zur lauten Messe kamen.	Тут джентельмен разом з індусом та мусуль- манином Прийшли до Гурдвару на ярмарок.
Die Schlange Cholera, mit mörderischer Tücke	Змія-холера вбивчим підступом прожогом їх проковтнула
Verschlang sie rasch und spie sie schwarz und kalt zurück.	Та швидко виплюнула, але вже чорних та хо- лодних.
An manchem Herzen jetzt die Geier zehrend haften, Wie noch vor einem Tag die heißen Leidenschaften.	Зараз беркути ще припали до деяких сердець, поїдаючи їх, Які вчора ще шаленіли.
Die Raben tummeln sich am Rest des Geiermahls,	Біля решток, що залишили беркути, товплять- ся ворони
Und gierig springen dran Wildhunde und Schakals.	Та жадібно скачуть навколо дикі собаки та шакали.
Und Störche ziehn heran, gefiederte Giganten, Vom strenggemess'nen Schritt geheißnen Adjutanten.	Та підлітають лелеки, ці велетні в пір'ї, Наче б ішли ад'ютанти розміреним кроком.
Wie sie auf ihren Fraß zuschreiten leis und sacht, Unhörbar: ist allein, was mich hier grauen macht,	І от вони тихо і спокійно крокують до поживи. Але що мене жахає, то це та їхня нечутність.
Und wie bedächtlich sie den Schnabel klappernd wetzen; Mur die Methode weckt mir grieselndes Entsetzen.	І як обережно вони барабанять дзьобами, від- точуючи їх, Але цей метод кидає мене в жах.
Dort Leichen führt hinab der Ganges, dumpf erbrausend, Viel Geier sitzen drauf und schwimmen mit, fortschmausend;	Там Ганг з тихим шумом несе трупи, А багато беркутів сидять на них і пливуть, на- солоджуючись.
Und andre folgen satt, mit müßigem Geflatter	За ними інші йдуть, ліниво помахуючи криль- ми,
Dem Leichenzuge nach, wie cschwärmende Bestatter.	Наче могильники за похоронною процесією.
Hier bin ich rings umbraust von heißem Lebenstriebe, Natur! Hier rauscht der Kuß der heft'gen Mutterliebe.	Тут навколо мене кипить гаряче життя. При- родо! Тут лунає поцілунок великої материнської любви.

Hier muß das Grauen selbst der Seuche sich verlindern, Geh' ich, Natur, wie du hier schwelgst in deinen Kindern!	Тут сам жах пошесті повинен пом'якшати. Природо, як ти насолоджуєшся своїми дітьми, так і я йду.
Fort wird das Bild des Tods vom Lebenssturm getragen, Der Siegesruf verschlingt mir alle Todesklagen.	Життєва буря несе геть картину смерті. Переможний клич глушить всі зойки смерті.
Und mit den Geiern dort, die um die Leichen schwanken, Lass' fliegen ich am Strom Unsterbl ichkeitsgedanken.	І з тими беркутами, що похитуються навколо трупів, Відлітають і думки про безсмертя [5: 156].

12–14 травня 1883 року І. Франко написав поетичний твір “Беркут”. Подаємо поезію:

БЕРКУТ

З укритого гнізда в скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом рвонувсь під хмари сині –
З таємних мов джерел гнівлива думка рветься,
Облетить світ, і аж о неба звід опреться,
І б'є важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: “Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всі зорі збігла я, атоми всі в природі
Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годі”.

В блакиті він завис недвижний, розпростертий,
Мов над життям грізний, невпинний образ смерті.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть вниз вержесь – кров пролити.
Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Таж над тобою тож завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе, хоч як високо висить!
Чи багато то ще хвиль тобі гуляти лишить?..

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті,
Мов човник Долі тче днів наших пасма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криється, в лазурі розпливаєсь.
Лиш острий крик його вістить, що він голодний!
Так в час тиші не раз прорветься плач народний.
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясіння віщун, той грім підземний.

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груді ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них;
За те, що так тебе боїться слабша твар;
Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!

І ось блищить мій кріс – ціль добра, вистріл певен
І вбійчеє ядро під хмари понесе він.
І замість нести смерть згори на земне ложе
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впадеш, судові тих моїх куль послушний.
І не остатній ти! Нас є стрільців стосот:
І все, що звесь беркут, полоще кров'ю рот,
Вивищуєсь над мир, тривогу й пострах сіє, –
Те кулі не уйде, як слухний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо й підемо дальш на лови [8: т. 1: 62–63].

Що спільного в цих віршах? Передусім об'єкт ліричного опису. Це – образ беркута, образ орла. Спільними є й інші образи, наприклад, мисливця. Вкажемо на перегук символів. Для обох поетів беркут – уособлення смерті (“Забираєш гострими кігтями тепле життя”, Н. Ленау), (“Мов над життям грізний, невпинний образ смерті”, І. Франко). Композиційно твори теж схожі: складаються з двох частин. У Н. Ленау друга частина чітко відділена, в І. Франка відокремлена тематично і структурно (від слів: “Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!”). Помітні також перегуки: “Я хотів би бути в далеких гірських ущелинах, а ти – наді мною, ширяючи в небесах...” (Н. Ленау) – “З укритого гнізда в скалистій десь щілині. З тяжким він розмахом рвонувсь під хмари сині...” (І. Франко). “...Я б радо проводжав своїм поглядом твій політ, коли ти кидаєшся вниз на здобич” (Н. Ленау) – “Ти чуєш, що він гнеть вниз вержесь кров промети” (І. Франко), “Як ти, як той пияк, присмоктуєшся з повним серцем. Як життя і смерть п'ють з одного кухля” (Н. Ленау) – “За те, що кров ти п'єш...” “І все, що звесь беркут, полоще кров'ю рот...” (І. Франко).

Очевидною є й подібність форми обох творів: вони написані двовіршами шести-стопового цезурованого ямба з парними жіночими римами.

Помітною є й відмінність між поданими творами. Найперша з них полягає у відмінності ідей. У поезії Н. Ленау домінує думка, що беркут – це смерть, яка зумовлена духом природи і є частиною її безсмертя. Твір Н. Ленау філософський, це вірш-роздум.

Висновок, який випливає з поезії І. Франка, інший: беркут – вбивця і за це повинен бути покараний. Перша частина твору, як і в Н. Ленау, відзначається філософічністю. І кожна з трьох її “строф” має двочастинний характер. У першій частині з вражаючою чіткістю і кінематографічною послідовністю змальоване полювання беркута: 1) “З тяжким він розмахом рвонувсь під хмари сині...”; 2) “В блакиті він завис недвижний, розпростертий...”; 3) “Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті...”¹. Друга частина кожної строфи містить філософські сентенції: 1) “І зве: “Де правда та? Де ти, великий Боже?”; 2) “Тож над тобою теж завис беркут нестримний!”; 3) “Так в час тиші не раз прорветься плач народний”.

¹ Майже через століття подібний прийом застосує Й. Бродський у вірші “Осінній крик яструба”.

У другій частині своєї поезії Н. Ленау продовжує розгортати філософські міркування на тему беркут – смерть – безсмертя, стверджуючи: “Життєва буря несе геть картину смерті / Переможний клич глушить всі зойки смерті”. Зовсім інше спрямування має друга частина поезії І. Франка.

О. Казакова в авторефераті кандидатської дисертації “Російська поезія в художній системі І. Франка” (1996), висвітлюючи проблему діалогічності та інтертекстуальності, погоджується з думкою американського дослідника Д. Дейноу, для якого “в певному контексті поняття “діалогізм” та “інтертекстуальність” є синонімічними” [1: 4–5]. З такою тезою не погоджується Л. Краснова, яка стверджує, що діалогізм – явище, яке усвідомлює автор, а інтертекстуальність – неусвідомлене [3: 108–109].

Вірш І. Франка – це відкритий діалог з Н. Ленау, у якому заперечено основну ідею твору попередника. Друга частина вірша українця розпочинається декларацією-запереченням: “Я не люблю тебе, ненавиджу беркуте!” і завершується прогностичною візією смерті беркута-вбивці, беркута-тирана, беркута-царя від руки народного месника. Такий висновок, особливо жорстокість останніх рядків – “А труп бездушний ми без жалю, без промови / Ногою копнемо й підемо дальш на лови...” стають зрозумілими з огляду на те, що твір належить до періоду поетового “соціалізму” й у першому виданні збірки “З вершин і низин” (1887) він уміщений до розділу “Excelsior!” (з вершин) поряд із поезіями “Наймит” та “Каменярі”.

Цей твір І. Франка – філософсько-громадянський, він має яскраво виражений політичний характер.

Загалом же образ беркута-яструба-орла, як першого серед птахів, як могутнього й найсильнішого з них, як того, що літає найвище, пройшов у поезії І. Франка повну еволюцію.

У сонеті “Котляревський” (1873) І. Франко вивіщує свого великого попередника, порівнюючи його з орлом (“Орел могучий на вершку сніжному...”). У сонеті 1878 року “Плив гордо яструб в лазуровім морю” порівнює з птахом уже себе (“Мов яструб, бисто я сюди спішив...”). Однак уже в сонеті “Я буду жити, бо я хочу жити!” (1880) він попереджає: “З орлами я не думаю дружити...”. Через рік у вірші “Рад би я, весно, в весельшій нути...” І. Франко теж відсторонений від орла: “Рад би я яструбом плавать в блакиті...”. Після “Беркута” аж у книзі “Із днів журби” (1900) в сонеті “Заким умре ще в серці творча сила...” поет зізнається:

Я раз іще б хотів простерти крила
І побуять свобідно в вишині... [3: 19].

Укажемо на відмінності у формі. Український поет групує двовірші у виділені восьмирядкові строфи. Друга ж частина твору є виділеною строфою, яка складається з дев’яти, а не з чотирьох, як у попередніх строфах, двовіршів. У цій частині – строфі поет двічі відходить від жіночої рими (твар – цар, стосот – рот). П’ять разів (у рядках 2, 20, 24, 36, 42) І. Франко вдається до дактилічної цезури, на відміну

від всуціль чоловічої паузи у Н. Ленау, причому в другому рядку він використав таку цезуру з метою “намалювати” важкі повільні помаху крил птаха, який щойно злетів: “З тяжким він розмахом рвонувсь під хмари сині”.

11 та 14 листопада 1883 року І. Франко написав два вірші, які ніколи не друкував: “Апострофа” та “Перспектива”. Обидва твори постали як наслідок важких поетових переживань, викликаних невдалим завершенням його “другої любові”. “Горда княгиня” Юзефа Дзвонковська відкинула його пропозицію щодо одруження. Відмова не була поясненою, але він дізнався: його кохана невиліковно хвора. Подаємо обидві поезії:

АПОСТРОФА

Цвітко осіння,
Цвітко бліда!
Вже пора змінная,
Сльоти, біда,
Ранки з морозами,
Млистії дні, –
Вмитая сльозами
Зв’янеш на пні.
Ох, не розвивши ще
Сил весь засіб
І не нажившись ще,
Ляжеш у гріб.
Цвітко осіння,
Що се тобі,
Що не розвилась ти
В раншій добі?
Чи доля лютая,
Мачуха, знай,
Не привела тебе
В легітний май?
Чи з милосердя
Далась ти на глум,
Щоб потішати наш
Осінній сум? [8: т. 2: 360–361].

ПЕРСПЕКТИВА

Цвітко осіння,
Бита сльотою, –
Чом так тяжкий мені
Жаль за тобою?
Стрівши мельком тебе
На своїй пути,
Чом же не можу я
Тебе забути?
Чом в самоті мені,
В хвилях задуми

Чуються ті грізні
Бурі та шуми,
Плеще холодний дощ,
Вітри ревуть,
Що тебе до землі
Топчуть і гнуть?
Чом у самітньому
Важкому сні
Бачиться твій сумний
Образ мені?
І те лице бліде,
Зблідле від горя,
Й око глибоке те,
Мов бездна моря;
Руки дитячії
З труду обвисли
І на чолі блідім
Ясний знак мисли;
Ніжні уста, любих
Слів джерело,
Що з них нарікання
Ще не плило?
Світла і чистая,
З нічної темені
Чом так жалібно ти
Глядиш в лице мені?
Чом твоє тихе,
Добре око
Так проника мені
В душу глибоко?
І пробира мене
Трепет таємний,
Але втиша мене
Голос неземний:
“Ні, друже, ні, не нам
Снить про жизнь люблю,
Буря осіння нам
Гра – не до шлюбу.
Рада б життя прожить,
Друже, при тобі,
Та вже зима біжить,
Що, може, нас зложить
В спільному гробі” [8: т. 2: 361–362].

В. Корнійчук зазначив, що в цих віршах “виникають мотиви співчуття і смутку, сублімовані в образі “цвітки осінньої”, своєрідному віддзеркаленні її далекої посестри – “цвітки дрібної” М. Шашкевича [2: 341]. Пригадаємо Шашкевичеву “Веснівку”:

Цвітка дрібная
 Молила неньку,
 Весну раненьку:
 “Нене рідная!
 Вволи ми волю –
 Дай мені долю,
 Щоб я зацвіла,
 Весь луг скрасила,
 Щоби я була,
 Як сонце, ясна,
 Як зоря, красна,
 Щоби-м згорнула
 Весь світ до себе!” –
 “Доню, голубко!
 Жаль мені тебе,
 Гарная любко;
 Бо вихор свисне,
 Мороз потисне,
 Буря загуде, –
 Краса змарніє,
 Личко зчорніє,
 Головоньку склониш,
 Листоньки зрониш, –
 Жаль серцю буде” [7: 353].

Звичайно ж, створюючи дистих, І. Франко згадував вірш М. Шашкевича. Уподобнюють структури загальна мінорна тональність, чергування коротких рядків. Тут маємо явні лексичні повтори: “цвітка дрібная” – “цвітка осіння”, “Бо вихор свисне / Мороз потисне / Буря загуде...” (М. Шашкевич) – “Чуються ті грізні / Бури та шуми, / Плеще холодний дощ, / Вітри ревуть...” (І. Франко).

Фіксуємо й відмінності: окрім часової – квітка весняна і квітка осіння, Шашкевичева веснянка є діалогом між “цвіткою” і “весною раненькою” і написана силабічним віршем-п’ятискладовиком, утвореним з десятискладовика (5+5) поданням піввіршів як окремих рядків з несистемним римуванням (здебільшого парним) жіночих клаузул. У І. Франка обидва твори є звертанням ліричного героя до квітки і написані двостоповим дактилем з неповним катренним римуванням чоловічих і дактилічних як у “Апострофі” або дактилічних і жіночих чи дактилічних і чоловічих, із перехресним або неповним катренним римуванням як у “Перспективі”.

Звідки в І. Франка звертання ліричного героя до квітки? Поет не міг не знати вірш Н. Ленау “Primula veris”. Подаємо оригінал з підрядковим перекладом:

Primula veris
 1
 Liebliche Blume,
 Bist du so früh schon
 Wiedergekommen?
 Sei mir gegrüßet,
 Primula veris!

Primula veris
 1
 Мила квітко,
 Чи ти вже так рано
 Повернулася?
 Вітаю тебе,
 Primula veris!

Leiser denn alle
Blumen der Wiese
Hast du geschlummert;
Liebliche Blume,
Primula veris!
Dir nur vernehmbar
Lockt das erste
Sanfte Geflüster
Weckenden Frühlings,
Primula veris!
Mir auch im Herzen
Blühte vor Zeiten,
Schöner denn alle
Blumen der Liebe,
Primula veris!

2

Liebliche Blume,
Primula veris!
Holde, dich nenn' ich
Blume des Glaubens.
Gläubig dem ersten
Winke des Himmels
Eilst du entgegen,
Öffnest die Brust ihm.
Frühling ist kommen.
Mögen ihn Fröste,
Trübende Nebel
Wieder verhüllen;
Blume, du glaubst es,
Daß der ersehnte
Göttliche Frühling
Endlich gekommen
Öffnest die Brust ihm;
Aber es dringen
Lauernde Fröste
Tödlich ins Herz dir.
Mag es verwelken!
Ging doch der Blume
Gläubige Seele
Nimmer verloren! [5: 68].

Тихіше, ніж усі
Квітки у лузі
Ти спочивала (дрімала);
мила квітко,
Primula veris!
Тільки тобі чутний
Манить перший
Ніжний шепіт
Весни, що прокидається,
Primula veris!
І мені у серці
Цвіла колись
Краще, ніж усі
Квітки кохання,
Primula veris!

2

мила квітко,
Primula veris!
Шляхетна квітко, тебе я називаю
Квіткою віри.
Ти віриш першому
Помаху неба,
Спішиш назустріч,
Відкриваєш йому груди.
Настала весна.
Нехай морози,
Хмурі тумани
Знову вгорнуть її;
Квітко, ти віриш,
Що жадана
Божественна весна
Прийшла нарешті,
Відкриваєш їй груди;
Але проникають
Чатуючі морози
Тобі смертельно в серце.
Нехай воно навіть зів'яне!
Але квітки
Довірлива душа
Не пропаде марно!¹

Тут маємо і двочастинну будову (в І. Франка – два вірші), і звертання ліричного героя до квітки, і двостоповий дактиль з жіночими закінченнями. Принагідно зазначимо, що форму Д2 з дактилічними закінченнями І. Франко апробував у поезії

¹ У перекладеному варіанті збережено пунктуацію оригіналу. Підрядковий переклад віршів Н. Ленау зробив В. Іванюк.

“Місяцю-князю!” (16 липня 1883 року) на якій своєю чергою, відбилося знайомство з аналогічним твором Ю. Федьковича.

Звернемо увагу й на те, що окремі строфи “Перспективи” – “Чом у самотньому / Важкому сні / Бачиться твій сумний / Образ мій?”, “Чом твоє тихеє, / Добре око / Так проника мені / В душу глибоко?” – готують майбутній шедевр “Ой ти, дівчино, з горіха зерня...” (1896).

Подані приклади відгуків поезії австрійського романтика в поетичних творах І. Франка – ті, які, так би мовити, лежать на поверхні.

Майбутній дослідник цього питання піде далі й глибше, звернувши увагу й на те, що наскрізний образ в ліриці Ленау – це образ зів’ялого листя, й на інтонаційну подібність Франкових віршів “Мій раю зелений...”, “Вій, вітре, горою” (обидва – 1880) та “Не можу забути!” (1898) до вірша Н. Ленау “Бажання” (1834), чи його ж двадцятого вірша з другого жмутку “Зів’ялого листя” (“Сипле, сипле, сипле сніг...”) до поезії австрійця “Осінне почуття” (1831). Розгляд цієї теми обіцяє немало цікавих відкриттів.

Література:

1. Казакова О. Російська поезія в художній системі І. Франка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1996.
2. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики: Монографія. – Львів, 2005.
3. Краснова Л. Поезія Ліни Костенко. – Дрогобич, 2001.
4. Ласло-Куцок М. Текст і інтертекст в художній творчості Івана Франка. – Бухарест, 2005.
5. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974.
6. Українські поети-романтики: Поетичні твори. – К., 1987.
7. Филипович П. Літературно-критичні статті. – К., 1991.
8. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах – К., 1976–1986.
9. Lenau N. Sämtliche Werke in zwei Bänden. Hrsg. Von Eduard Castle. – Erster Band. – Leipzig: o. J.

Володимир Вишинський (Дрогобич)

Художня спадщина Гергарта Гауптмана в оцінках Івана Франка

3-поміж численних досліджень художньої спадщини Гергарта Гауптмана (1862–1946) заслуговує на увагу аналіз жанрово-стильової своєрідності його драм, який опублікував Іван Франко у літературно-критичній розвідці “Гергарт Гауптман, його життя і твори” [6: т. 31]. У цій статті І. Франко зробив вагомий внесок у розуміння